

Dušan Kos

Gospodarji gradu Planina in njihov odnos do jurkloštrske kartuzije do 14. stoletja^{*}

KOS Dušan, dr., znanstveni svetnik,
Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

929.7(497.4Planina): 27-789.24(497.4Jurklošter)"11/13"

GOSPODARJI GRADU PLANINA IN NJIHOV
ODNOS DO JURKLOŠTRSKÉ KARTUZIJE DO
14. STOLETJA

Prispevek govori o posestnikih gradu Planina in njihovem odnosu do sosednje jurkloštrske kartuzije. Prvi znani posestnik in domnevni graditelj Planine je bil vazal krške škofije Ortolf, ki se je prvič omenjal leta 1190. Planinski gospodje so bili eni od pomembnejših dobrotnikov samostana Jurklošter. Po smrti Ulrika leta 1241 so do Planine prišli gospodje Svibenski. Zaradi redovnih pravil pa Planinski in Svibenski do začetka 14. stoletja najbrž niso bili pokopani v samostanu Jurklošter. Tam je grob imel morda Oto, ki ga je okoli leta 1312 generalni kapitelj kartuzijanov sprejel v svoje molitve. Zadnja predstavnika družine Ulrik III. in Henrik II. nista več sodila med samostanske dobrotnike, saj sta v letih 1339–1345 zaradi finančnih težav zastavila gospostvo grofu Frideriku I. Celjskemu. Po Henrikovi smrti leta 1363 in vse do leta 1456 so krški škofje podeljevali Planino v fevd grofom Celjskim, ki so bili tudi največji dobrotniki samostana.

Ključne besede: grad in gospostvo Planina, gospodje Planinski in Svibenski, kartuzija Jurklošter, 12.–14. stoletje

^{*} Članek sem pripravil za objavo v zborniku znanstvenega simpozija o zgodovini kartuzije Jurklošter, ki je bil 8. junija 2007 v Jurkloštru. Ker očitno objavljenega zbornika nikoli ne bo, ni napak, da prispevek, ki sem ga imel na simpoziju pod nekoliko spremenjenim naslovom »Gospodarji gradu Planina in jurkloštrska kartuzija v prvih dveh stoletjih obstoja«, objavim v Zgodovini za vse.

KOS Dušan, PhD, Research Counsellor,
Milko Kos Historical Institute, Research Centre of the
Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2,
SI-1000 Ljubljana

929.7(497.4Planina): 27-789.24(497.4Jurklošter)"11/13"

THE OWNERS OF PLANINA CASTLE AND
THEIR ATTITUDE TOWARDS THE JURKLOŠTER
CARTHUSIAN MONASTERY BEFORE THE 14TH
CENTURY

The article deals with the owners of Planina castle and their attitude towards the neighboring Carthusian monastery. The first known owner and supposed builder of Planina was Ortolf, vassal of the Krško diocese, who was first mentioned in 1190. The seigniors of Planina were among the more important benefactors of the Jurklošter monastery. After Ulrik's death in 1241, Planina came into the hands of the Svibno seigniors. However, monastic rules most likely prevented the Planina and Svibno seigniors from being buried in the Jurklošter monastery until the 14th century. The only possible exception was Oto, whom the general chapter of the Carthusian monastery included in their prayers around 1312. The last representatives of the family, Ulrik III and Henrik II, were no longer among the benefactors of the monastery because they had to pawn their estate to Friderik I of Celje on account of financial problems. After Henrik's death in 1363 and up until 1456, the bishops of Krško enfeoffed Planina to the Counts of Celje, the largest benefactors of the monastery.

Key words: castle and the Planina seigniority, seigniors of Planina and the Svibno seigniors, Jurklošter monastery, 12th–14th century

Razcvet samostanov je (bil) načelno vedno odvisen tudi od (ne)naklonjenosti potomcev ustanoviteljev in drugih pomembnih sosedov. Pa je bilo to res pravilo in kakšno je bilo sožitje cerkvenega (duhovnega) in laiškega (posvetnega) v vsakdanjem življenju? Odnose si velja ogledati na primeru jurkloštrske kartuzije. Njena najbližja lokalna centra politične in gospodarske moči sta bila gradova Laško in Planina. Prvi je bil tipičen upravni grad velikega zemljiškega gospodstva, od 12. stoletja tudi najpomembnejšega spodnjosavinjskega deželno knežjega in cerkvenega središča, ki so ga lastniki zaupali v upravo zamenljivim uradnikom. Sredi 12. stoletja ga je imel štajerski mejni grof Otakar III., za njim pa leta 1192 vojvoda Leopold V. Solidne dohodke so lastniki laškega gospodstva darovali že prvi otakarski kartuzijski ustanovi v Žičah (od ok. 1160), nato pa tudi mlajši kartuziji v Jurkloštru (od ok. 1170). Tudi velik del začetne dotacije te kartuzije, ki jo je ustanovil in dotiral krški škof Henrik I., je izhajal iz laškega gospodstva, s katerim je bila kartuzija v sodnem, gospodarskem, cerkvenem in prometnem smislu tesno povezana.¹ Večino preostale škofijske posesti, ki se je razprostirala vzhodno od Jurkloštra so škofje od 12. stoletja podeljevali v fevd ali upravo ministerialom.

Najpomembnejši sosed kartuzije je bil grad Planina, ki je z razliko do laškega gradu večinoma imel stalne prebivalce, vazale, ki so s samostanom praviloma imeli trajnejše stike. Med obema »trdnjavama« spodnjosavinjske oz. kozjanske srednjeveške kulturne pokrajine zlahka najdemo precej vzporednic. Po starosti sta bila skoraj vrstnika in celo kulturni in verski pomen ene najstarejših srednjevropskih kartuzij je nekako ustrezal politični vlogi planinskega gradu. Ta je bil eden od petih »glavnih fevdov« krške škofije, sedež deželskega sodišča in velikega zemljiškega gospodstva. Grajsko poslopje je prav tako kot samostan stalo na nekdanjem ozemlju breško-seliške grofice Heme, ki ga je cesar Henrik II. leta 1016 podelil njenemu možu grofu Viljemu II., grofica pa po moževi smrti samostanu v Krki, na čigar temeljih je leta 1072 nastala krška škofija. Zato je morda na mestu razvitega romanskega gradu že takrat stala manjša utrdba. Motiv za gradnjo večjega poslopja v zadnji četrtini 12. stoletja je mogoče po analogiji z drugimi krškimi gradovi v Posotelju iskati v obrambi Kozjanskega in Posotelja pred Ogri, ki sta jo salzburška nadškofija in krška škofija, v srednjem veku največji posestniki v vzhodni Sloveniji, zaupali vazalom in ministerialom. V 12. stoletju so v ožji regiji nastali ali bili obnovljeni še gradovi Rajhenburg, Podsreda, Rogatec,

Kunšperk, Kozje, Podčetrtek, Bizeljsko in Pilštanj.² Že v rimskem obdobju je tam vodila pot med glavno obsavinjsko cesto in Posoteljem, ozemlje pa je bilo poseljeno z romaniziranimi staroselci še po propadu rimskega imperija. Od ponovne osvojitve ozemlja po madžarskih vpadih je bilo v naselju pod planinskim gradom, ki se je kasneje ponašalo s tremi letnimi sejmi (kot trg prvič omenjeno leta 1345) in sedežem vikariata, stičišče cest, ki so prek Kozjanskega povezovala Jurklošter in spodnjo Savinjo pri Rimskih Toplicah, Celje, Sevnico in Rajhenburg. Romanski grad z bergfridom, dvonadstropnim podkletenim palacijem in izpostavljenim stolpom na strmem griču tik nad naseljem, vsaj od 14. stoletja z grajsko kapelo sv. Pankracija, je bil od zgraditve naprej tako kot kartuzija zelo cenjen med regionalnim plemstvom.³ Kvaliteta vsakodnevnih stikov med laiškim in duhovnim centrom je bila v prvi vrsti odvisna od naklonjenosti posvetnih gospodov redovnikom. V primeru Jurkloštra in Planine imamo z ovrednotenjem stikov v prvih desetletjih obstoja precej težav, saj je najstarejše arhivsko gradivo obeh le delno ohranjeno.

Prvi znani posestnik in verjetni graditelj razvitega grajskega poslopja Planina je bil Ortolf, ki se je s tem imenom prvič omenjal leta 1190, nato pa še leta 1192 in 1199.⁴ Po starejših mnenjih naj bi šlo za sina Ortolfa I. Trušenjsko-Dravograjskega († 1167),⁵ ker je grb v pečatniku zadnjega Planinčana Ulrika v prvem polju deljenega štita vseboval podobo zgornjega dela orla z razprostrtima perutima (v drugem polju štita je bila škarnica).⁶ Danes vemo, da je bil Ortolf vnuk svobodnega gospoda Hartwika (1144–1149), doma z gradu Katsch pri Murau. Hartwik je imel sinova Ortolfa I. (1148–1162) in Henrika (1142–1162), ki je imel sina Ortolfa II. Ta se je kot salzburški ministerial s katschskim imenom prvič omenjal leta 1180 in bil tako kot vrstnik Friderik III. Ptujski tedaj označen kot »mladenič«. Ortolfa II. je krški škof Ditrik I. zaradi zavarovanja škofijske posesti kmalu zatem preselil v Posavinje, kjer je zgradil ali vsaj

² Kos, *Vitez in grad*, str. 18 sl.

³ Wambrechtsamer, *Planina*, str. 65; Blaznik, *Historična topografija*, str. 78; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 68–69; Orožen, *Das Bistum VI*, str. 181 sl.

⁴ Jaksch, *MC I*, št. 356, 374.

⁵ Jaksch, *MC 2*, št. 545 in *MC 4/2*. Prim. Pirchegger, *Landesfürst I*, genealoški preglednici V (Trixner) in IX (Trixen–Unterdrauburg); Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 243; Kraßler, *Wappenschlüssel*, str. 206–208; Dopsch, *Probleme*, str. 231. Še bolj napačno je mnenje, da naj bi bil Ortolf potomec Prisov (Wambrechtsamer, *Planina*, str. 67–69).

⁶ Kolo II. Trušenjsko-Vuzeniški je imel npr. leta 1248 v pečatniku v grbu celega orla, pod njim pa navzdol obrnjeno škarnico (Jaksch, *MC 4/1*, št. 2380). Podobno podobo v pečatniku je imel leta 1278 njegov sin Kolo III. Gertruda, hčerka Ota II. Trušenjsko-Dravograjskega, je leta 1278 pečatila s pečatnikom okoli leta 1253 umrlega deda Henrika III. Trušenjskega, ki je vseboval podobo orla (Wiessner, *MC 5*, št. 344).

¹ Mlinarič, *Kartuziji*, str. 109 sl.; Koropec, *Laško gospodstvo*, str. 244 sl.; Rybář, *Laško gospodstvo*, str. 210–230; Kos, *Vitez in grad*, str. 307–308.

Planina pri Sevnici (Carl Reichert, Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294_00044)

močno prezidal grad Planino in se odtlej še sam imenoval po njem.⁷ Približno tedaj je Ortolf dobil v fevd še starejši grad Podsreda, s čimer je postal najmočnejši savinjsko-obsotelski vazal krške škofije. Razpolagal je s številnimi vitezi, ki so se imenovali kar po obeh gradovih in svojih dvorcih.⁸ Njihova osebna imena so izhajala iz popularnega viteškega epa o Dietrichu, tako kot tudi ime Ortolfove hčerke Herade, ime žene Geburge (Herburga, Kiburga) pa je bilo priljubljeno pri častilcih romana »Willehalm« Wolframa von Eschenbacha. Tudi planinsko grajsko ime (*Montpreis*, *Montpris*, *Montparis*) v pomenu »gora (grad) slave« (časti, nagrade) je pričalo o popularnosti južnofrancoske dvorske kulture, ki je z nemškimi prevodi in predelavami viteških romanov Chrétiena de Troyes po ok. letu 1170 postala popularna tudi med vzhodnoalpskim plemstvom. Prav zaradi graj-

skega imena je tudi malo verjetna zgraditev klasičnega gradu Planina pred zadnjo četrtino 12. stoletja.⁹

Čeprav hipoteza o trušenjskem izvoru Planinskih ne drži, kaže na sorodstveno vez, ki je bila do prve četrtine 13. stoletja ključna za življenje Ortolfove družine – v večini listin med letoma 1192 in 1202 se je Ortolf omenjal prav v družbi gospodov Trušenjskih.¹⁰ Zdi se, da je bila ta zveza posledica svaštva. To pojasnjuje, zakaj je bil leta 1208, ko je krški škof Valter na Ortolfovo prošnjo podelil njegovi ženi Geburgi in hčeri Heradi neke fevde, ob dejanju prisoten tudi Oto Trušenjski. Škofova podelitev je dopuščala uživanje fevdov tudi otrokom, ki bi se zakoncema še rodili.¹¹ Leta 1213 je Ortolf podelil ženi Geburgi grad in gospodstvo Podsreda, ki bi, če bi zakonca umrla brez sina, po ženini smrti pripadla najbližjemu

⁷ Jaksch, MC 1, št. 163, 313; Jaksch, MC 3, št. 751, 1041. Prim. Freed, *Noble Bondsmen*, str. 96, 121–122, 155, 160, 221–222, 265.

⁸ Leta 1213 so bili »milites de Muntparis« npr. Oftrigel, Bernard iz Studenega (pri Reštanju), Bernard »de Ueznach« (Brezno pri Vuze-nici?), Rudiger »de Ellen«, Ditrik in neki O. iz Žalma (Seldenheim, severozahodno od Celovca) (Jaksch, MC 4/1, št. 1691).

⁹ Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 243; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 89 sl.; Müller, *Beiträge*, str. 48–49; Bumke, *Geschichte*, str. 180–186, str. 263. Ana Wambrechtsamer in redaktor njenega članka Fran Kovačič sta izpeljevala grajsko ime iz prevoda slovenskega imena »planina« in »preža« (Wambrechtsamer, *Planina*, str. 65).

¹⁰ Hauthaler – Martin, SUB 2, št. 485, 530; Hauthaler – Martin, SUB 3, št. 554.

¹¹ Zahn, UBSt 2, št. 89.

Planina pri Sevnici (L. Mayer in W. Witthöft, *Zgodovinski arhiv Celje*, SI_LAC/1294_00117)

sorodniku, prisotni Friderik III. Ptujski pa je obljubil, da zaradi te daritve ne bo nadlegoval Geburge.¹² Zakaj? Ker je bil njegov sin Friderik IV. že poročen s Herado, do predaje Podsrede leta 1213 pa je verjetno prišlo ob Heradini poroki.¹³

Z darovnico pa obe Planinčanki nista bili upravičeni do posedovanja Planine, kjer je še naprej gospodoval Ortolf. Leta 1227 se je v listini vojvode Leopolda VI., s katero je razširil meje gospodstva samostana v Jurklostru, prvič omenjal Ulrik Planinski. Njegova manjša posest znotraj planinskega gospodstva in okoli Gračnice je bila

v opisu meja samostanske posesti navedena ločeno od Ortolfove.¹⁴ Ortolf je bil tedaj še živ, planinsko gospodstvo pa je bilo očitno razdeljeno med oba Planinčana šele malo pred tem. Ko je namreč vojvoda Leopold leta 1209 svečano obnovil jurkloštrski samostan, je v opisu meja samostanske posesti omenil le stike z Ortolfovo posestjo, ne pa tudi z Ulrikovo.¹⁵ To pomeni, da se Ulrik leta 1209, najbrž pa niti leta 1213 še ni rodil in ni bil Ortolfov brat,¹⁶ pač pa sin. Ker po tej zgodbi leta 1227 ni mogel biti starejši od trinajst let, si lahko njegovo ločeno posest na Planini razlagamo z očetovo željo, da bi preprečil ženinemu trušenjskemu in hčerinemu ptujskemu sorodstvu dedovanje na Planini. In ker Friderik IV. Ptujski niti Podsrede formalno ni mogel posedovati sam, marveč le kot oče in skrbnik Heradinih otrok, je medtem lahko le čakal na dedovski razplet v družini Planinskih. Grb na edinem Ulrikovem ohranjenem pečatu na listini iz leta 1234¹⁷ je pomenil, da je Ulrik zaradi navezanosti na materine sorodnike Trušenjske, ki so se po Ortolfovi smrti najbrž uveljavili kot njegovi varuhi, prevzel njihov oz. materin grb.

¹² Zahn, UBSt 2, št. 124. Gl. Wambrechtsamer, *Planina*, str. 69; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 242–243; Freed, *Noble Bondsmen*, str. 155.

¹³ V listini naštetih prisežniki so bili zainteresirani sorodniki: Oto Kunšperški je bil brat Friderika III. in stric Friderika IV. Ptujčan je bil tudi prošt Henrik, ki je naslednje leto postal krški škof. Oto iz Kremse je bil babenberški in salzburški ministerial, zraven pa je bil kot svak Friderika III., saj je bil poročen z Benedikto Ptujsko – domnevno hčerko Friderika II. Prisotnost dveh gospodov Dravograjskih (iz rodu Trušenjskih) se da pojasniti s tem, da sta kot najbližja Geburgina sorodnika varovala njene pravice (Kos, *Vitez in grad*, str. 357). Jože Mlinarič je menil, da je bila Geburga Ortolfova druga žena (Mlinarič, *Marenberški samostan*, str. 65). Ker je bil v listini iz leta 1208 kot prvo navedena priča zapisan grof Viljem IV. Vovbrški, se je Hans Pirchegger spraševal, ali ni bila po rodu celo Vovbržanka (Pirchegger, *Landesfürst* 1, str. 175, v op. 49).

¹⁴ Zahn, UBSt 2, št. 245. Wambrechtsamer, *Planina*, str. 69–70.

¹⁵ Zahn, UBSt 2, št. 98.

¹⁶ Wambrechtsamer, *Planina*, str. 67–68.

¹⁷ Jaksch, MC 2, št. 545.

Ulrik je po Ortolfovi smrti (kmalu po letu 1227) sam nadzoroval planinsko gospodstvo, obdržal pa tudi očetove krške fevde in odvetništvo nad posestvi salzburskega kapitlja v Lungavu in okoli gradu Katsch.¹⁸ Na Podsredi pa je imela dosmrtno pravico mati, a je sin po sporazumu iz leta 1213 lahko računal tudi na to posest. Pred letom 1239 se je poročil z Adelhajdo, hčerko Hartnida I. Ptujskega, ki je bila nečakinja sestre Herade. Zdi se, da so si želeli Ptujski, ki so spoznali, da Friderik IV. in Herada razen Geburge II. ne bosta imela drugih otrok, zagotoviti dedovanje še na Planini in so svaku vsilili za ženo in dedinjo svojo članico. Leta 1239 je cesar Friderik II. na prošnjo Hartnida Ptujskega Adelhajdo podelil salzburški nadškofiji.¹⁹ Eden od razlogov je bil najbrž v tem, da je bila Planina krški fevd, Ulrik pa je bil formalno salzburški in krški ministerial.²⁰ Hartnid je s tem želel hčerki zagotoviti, da bi spet postala salzburška ministerialka (kar je ob rojstvu že bila), ker je računal, da bo Adelhajda s tem lahko podedovala Ulrikovo odvetništvo nad posestjo salzburskega kapitlja v Lungavu in Planino. Po Ulrikovi smrti leta 1241 je kazalo, da so Ptujski uspeli uresničiti projekt Planina–Podsreda, saj je Adelhajda podedovala Planino. Ker pa je kmalu nato umrla, bi planinska zapuščina morala pripasti najbližji Ulrikovi sorodnici, Adelhajdini svakinji in Ulrikovi sestri Heradi, tedaj posestnici Podsrede. Toda Herada je umrla že nekaj let prej in njen vdovec Friderik Ptujski je imel le omejene pravice na zapuščino. Glavna podsreško-planinska dedinja je bila njegova hčerka Geburga II.

Še preden so se Ptujski med seboj uspeli dogovoriti o planinsko-podsreškem nasledstvu, jih je prehitel Henrik III. Svibenski, ki se je leta 1244 poročil z Geburgo II. Oba sta bila že pred poroko sorodnika, saj sta bila prek trušenjskega sorodstva bratranec in sestrična četrte stopnje po kanonskem štetju. To pa vsaj od 4. lateranskega koncila (1215) ni bila več nemogoča zveza. Materialne koristi so premagale vse pomisleke, saj je bila rodbina Henrikove neveste pomembnejša od vseh dotedanjih svibenskih sorodnikov. Gospodje Ptujskih so imeli ogromno posest v Podravju, Gornji Avstriji, na Koroškem in Gornjem Štajerskem ter bili sredi 13. stoletja najbogatejša ministerialna rodbina južno od Drave.²¹ Friderik IV. Ptujski je zato lahko hčeri Geburgi dal lepo doto: poleg polovičnega dedovanja na Podsredi, obširnih salzburških fevdov v spodnjem Podravju z deležem na Ptujju vred, je Henrik dobil tudi možnost, da prevzame Planino skupaj z vsemi drugimi posestmi izumrlih Planinskih gospodov. Enako kot Friderik IV.

Ptujski pa tudi Henrik do Geburgine smrti ni mogel samostojno posedovati Planine in Podsrede, saj so bili do njene dediščine upravičeni le njuni skupni otroci. Glede na lego matičnega svibenskega gospodstva so bili zanj najpomembnejši planinski gradovi Štatenberk južno od Trebelnega in Štrasberk pri Šentjanžu na Dolenjskem ter grad Smlednik na Gorenjskem.²² V zameno so Ptujski od Henrika pričakovali zavezništvo pri ptujskem obvladovanju Zgornje Savinjske in Šaleške doline.

Henrikova poročna strategija je bila usmerjena še dlje od bogate dote – k novi strategiji rodbine Svibenskih, tedaj že najpomembnejše domače kranjske plemiške rodbine.²³ Zato je vzel v zakup, da se s poroko z Geburgo urejanje ptujsko-svibenskih razmerij še ne bo kmalu končalo. Skupna uprava dediščine je bila mogoča na kratek rok, zato fevdni gospod krški škof Ulrik I. rivaloma ni takoj podelil fevdne pravice. Šele leta 1251 je prišlo do dogovora s škofom, ki jima je podelil gospodstvu v skupni fevd.²⁴ Dejansko je Planino obvladoval le Henrik, Podsredo pa Friderik. Ko je Friderik leta 1260 umrl, za njim razen Geburge ni bilo dediča. Henrik je končno prevzel celotno podsreško-planinsko zapuščino in z njo postal največji posvetni gospod na Spodnjem Savinjskem. Zaradi obsežnejšega zemljiškega gospodstva, prehodnejših prometnic, ohlapnejših vazalnih stikov s krškim škofom ter pestrejšega družbenega ozračja se je odpovedal dominaciji na Svibnem, a si je z deležem na matičnem gradu in gospodstvu zagotovil nadzor nad družinami mlajših bratov Ulrika I., Leopolda I. in Viljema I. Kako zelo je še vedno cenil grad in gospodstvo Svibno, je izpričal z odpovedjo Planini in Smledniku v korist sina Henrika IV., sinu Frideriku pa je prepustil Podsredo. Obema gradovima je bilo usojeno, da sta postala sedeža posebnih vej gospodov Svibenskih, kar sta nakazovali celo imeni sinov – prvi je nosil tradicionalno svibensko ime, drugi pa ptujsko ime. Le Svibenski in Svibensko-Planinski so ohranili tradicionalni svibenski grb s krono in henrikovsko imensko tradicijo.²⁵

Svibenski so bili od naselitve na Kranjskem v 12. stoletju in do srede 13. stoletja v duhovnem smislu naklonjeni predvsem kranjskim samostanom, še posebej cisterci v Stični, ki so jo leta 1136 ustanovili predniki gospodje Prisi (Svibenski so nad samostanom v 13. in 14. stoletju imeli dedno odvetništvo), zaradi sorodstva s Trušenjskimi gospodi pa še vetrinjskemu samostanu

¹⁸ Hauthaler – Martin, SUB 3, št. 969. Prim. Klebel, *Der Lungau*, str. 153.

¹⁹ Hauthaler – Martin, SUB 3, št. 943.

²⁰ Jaksch, MC 1, št. 442, 445.

²¹ Pirchegger, *Landesfürst 2*, str. 3 sl.; Klebel, *Der Lungau*, str. 152 sl.; Kos, *Vitez in grad*, *passim*.

²² Kos, *Vitez in grad*, str. 215, 227, 231.

²³ Kos, *Blesk*, str. 147–156, 182 sl.

²⁴ Jaksch, MC 2, št. 600. Prim. Krones, *Die Freien*, str. 75–78; Wambrechtsamer, *Planina*, str. 70–71.

²⁵ Še leta 1339 je imel pečatnik Henrika II. Svibensko-Planinskega v legendi napis »s Svibnega«, medtem ko je bila svibenska krona kot pečatna podoba tako ali tako standardni grbovni simbol planinske veje (AS ZL, 1339 IX 28., Celje).

na Koroškem. Sredi 13. stoletja so se bolj zaradi statusnih kot duhovnih potreb usmerili k dominikankam v Velesovem, kamor je odšla Agnes (sestra Henrika III.), Izolda pa je sredi 14. stoletja tam celo postala priorisa. Ko se je Henrik III. prek Planine in Podsrede vpletel v štajersko politiko, je moral pozornost rodbine usmeriti tudi na tamkajšnje cerkvene ustanove. V samostan v Studenicah, ustanovo sorodnikov Ptujskih, sta v 60. letih 13. stoletja odšli že Henrikovi nečakinji Sofija in Elizabeta, ki sicer nista imeli zveze s Ptujskimi. Čeprav ni konkretnih podatkov, domnevamo, da je Henrik III. prevzel tudi obveznosti izumrlih planinskih sorodnikov do Jurkloštra. To ni pomenilo, da je kateremu od sinov in nečakov namenil življenje kartuzijanskega patra. Redovna pravila so od patrov terjala izrazitejšo kontemplativnost in askezo, ki sta odbijala povprečnega plemiškega sina od pomenišenja.

Odnosi med jurkloštrsko kartuzijo in gospodarji Planine v 13. stoletju niso bili problematični. Poleg po (ne)obligatornih daril za dušni blagor družine je Henrik III. varoval pridobljene samostanske pridobitve. Naklonjenost samostanu je izpričal z daritvijo vasi Migore pri Žetalah, kar sta leta 1328 potrdila pravnuka Henrik II. in Ulrik III. Svibensko-Planinska.²⁶ Tudi posesti obeh gospodstev sta bili leta 1209 in 1227 jasno razmejeni. Nižje patrimonialno sodstvo je vojvoda Leopold tedaj prepustil samostanu, odvetništvo in krvno sodstvo pa je pridržal sebi.²⁷ Ker samostanski podložniki na planinskem deželskem sodišču niso imeli kaj iskati in ker se samostanska posest do konca 13. stoletja še ni bistveno razširila v območje planinskega gospodstva, čeprav so menda prvi jurkloštrski menihi »hlepeli po posesti«, kot je z obžalovanjem leta 1199 krškemu škofu pisalo redovno vodstvo in predlagalo ukinitve samostana,²⁸ razlogov za spore med Planinskimi in kartuzijani še ni bilo. Tesne stike je bilo mogoče pričakovati prek pokojnikov, čeprav o jurkloštrskih laičkih pokojnikih do začetka 15. stoletja ne vemo skoraj nič. Do začetka 12. stoletja je veljalo splošno pravilo, da je z izjemo kraljev in knezov laik lahko pokopan le v domači župnijski cerkvi ali na pokopališču. Zato v samostanu v njegovem prvem obdobju, tj. med letoma 1170 in 1199 in niti po ustanovitvi proštije (1199) v poslopju »spodnje hiše« v Marijini vasi, kjer je oglejski patriarh Wolfger leta 1205 dovolil, da se sme okoli proštije cerkve pokopavati laike,²⁹ ni bil pokopan noben Planinski niti kateri koli drug lokalni plemič. V Jurkloštru je do sprememb prišlo po letu 1227, ko je umrl Ortolf in je bila po obnovitvi kartuzije leta

1209 vnovič pozidana samostanska cerkev.³⁰ Čeprav so se kartuzijani še naprej zelo otepali laičkih grobnic (razen ustanoviteljevih), bi Ortolf, Geburga, Ulrik in Adelhajda Planinski kot ugledni sosedi in domnevni dobrotniki lahko dobili grob nekje znotraj samostanskega kompleksa (še najverjetneje znotraj bratovskega »spodnjega samostana«), saj je tudi v sosednjih Žičah redovna strogost v 13. stoletju v tem oziru že zvođenela. Poleg tega so papeži od začetka 13. stoletja samostanom dovoljevali pokopavati laike, ki so se nadejali stalnih in izdatnih molitev za svoje grešne duše, obenem pa si želeli zagotoviti stalno oskrbo grobnic. V Žičah so bili npr. pokopani zadnji štajerski Otakarji, nekateri gospodje Žovneško-Celjski, številni gospodje Konjiški in Massenbergi.³¹ Tudi Henrik III. Svibenski, ki je umrl ok. leta 1284, potem ko je v zadnjih letih odmaknjeno živel na Planini, bi si je za kraj zadnjega počitka lahko že izbral samostana Jurklošter ali Žiče, saj vemo, da ni bil pokopan v stari rodbinski grobnici v Stični, kjer ga nekrologi sploh niso omenjali.³²

Henrik III. je v 70. letih 13. stoletja družino uspel pripeljati skozi boje med češkim kraljem Otokarjem II. in rimskim kraljem Rudolfom Habsburškim. Z njegovo smrtjo se je končalo najuspešnejše obdobje v zgodovini svibenske rodbine. Prva napoved težav se je uutelesila v novem sosedu. Leta 1270 je Agnes, pranečakinja štajerskega vojvode Friderika II. in vdova po koroškem vojvodi Ulriku III., z možem grofom Ulrikom III. Vovbrškim kot odpravnino za odpoved Štajerski v zastavo prejela dohodke laškega gospodstva. Vovbrški grof, nevaren intrigant z željo po koroškem deželnem kneževanju, je bil tako do leta 1287 najmočnejši gospodar v Savinjski dolini, saj je že od prej imel v rokah gospodstvo Celje.³³ Vovbrška sosesčina je usodno zaznamovala Svibenske po smrti kralja Rudolfa leta 1291, ko je štajersko in avstrijsko plemstvo želelo obnoviti plemiško soodločanje pri upravi dežel. Koroško in kranjsko plemstvo pa se je uprlo centralizirani oblasti koroškega vojvode Majnharda. Rodbina je bila v teh dogodkih razdvojena: Viljem II. se je dejavno povezal z Ulrikom Vovbrškim, člani planinske veje, zlasti Henrik IV., pa se niso priključili upornikom. Plemiški upor je bil leta 1293 zadušen in zanj so Svibenski plačali visoko ceno, saj je v odločilni bitki na Koroškem padel Viljem II., celotna rodbina pa je padla v nemilost pri deželnemu knezu.

³⁰ Mlinarič, *Kartuziji*, str. 109–123.

³¹ Prav tam, str. 462–464.

³² Zapisani v rokopisu: Paulus Puzel, *Idiographia sive rerum memorabilium monasterii Sitticensis descriptio*, 1719 (AS Zbirka rokopisov, 148r, pp. 583–606, 616–668).

³³ Wiessner, MC 5, št. 406, 407 in MC 6, št. 57; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, str. 246; Kos, Blesk, str. 227; Dopsch, *Die Grafen*, str. 328; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte*, str. 338.

²⁶ AS ZL, 1328 VIII 6., Jurklošter. Gl. tudi: Kos, Doneski, str. 64.

²⁷ Zahn, UBSt 2, št. 98 in 245.

²⁸ Zahn, UBSt 3, št. 10. Mlinarič, *Kartuziji*, 114–115, str. 459 sl.

²⁹ Jaksch, MC 1, št. 410. Mlinarič, *Kartuziji*, 115–116, str. 462.

Kartuzija Jurklošter leta 1935 (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1274/001/030_00002)

Za Henrikom III. je vso očetovo in materino zapuščino nasledil najstarejši sin Henrik IV., zadnjič omenjen leta 1302. Sinovi Henrik V., Albreht, Ulrik in Hugo I. so nadaljevali očetovo politično-sorodstveno strategijo: bolj so se povezovali s svibenskimi bratranci kot z bratom Otom in njegovimi sinovi. Oto je ostal na Planini in prvi prekinil s poimenovanjem po Svibnem. V prvem desetletju gospodarjenja ni bil zelo politično dejaven (do leta 1297 ni bil omenjan v pisnih virih), čeprav ga izobčenje svibenskih bratrancev zaradi upora leta 1293 ni neposredno prizadelo.

V letih 1306–1311 je med Habsburžani in koroškimi vojvodami divjala vojna za češko dediščino. Povezanost z goriškimi grofi, salzburškim nadškofom in freisinškim škofom je vse svibenske veje spet postavila v protikoroški tabor.³⁴ Oto se je priključil pristašem oglejskega patriarha Otobona. Zanj je opravljal vojaške naloge na Kranjskem in leta 1308 ga je patriarh pooblastil, da ponovno zasede oglej-

Kartuzija Jurklošter leta 1964 (Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1340/048/00103)

³⁴ Kos, *Blesk*, str. 247–258.

Rajhenburg (Georg Matthaeus Vischer, Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294_00087)

sko posest v Žumberku.³⁵ Svibensko vojskovanje kljub močnim zaveznikom ni bilo uspešno. Dokaz je listina iz 10. septembra 1309, po kateri so se Oto ter Rudolf I., Viljem III. in Hugo I. Svibenski v Škofji Loki v korist freisinškega škofa Emicha odpovedali odškodnini za škodo, ki so jo utrpeli v spopadih s četami koroškega vojvode. Škof je moral Viljema III. celo odkupiti iz ujetništva.³⁶ V listini omenjeni Svibenčani so bili vodje svibenskih vej oz. družin: Oto je načeloval planinski, Hugo veji Otovih bratov, ki je ostala na Svibnem, Viljem III. in Rudolf pa sta načelovala vsak svoji družini na Svibnem. Na strateški ravni je torej rodbina še delovala enotno, razcepljenost na veje pa je kazala na nedinastično držo v nasprotju s konkurenti (Žovneškimi, Ptujskimi). Posledice so bile neizbežne: okoli leta 1320 je razpadla enotna rodbinska zavest in v strategiji Svibensko-Planinskih je prišlo do premika v pojmovanju zavezništev, pripadnosti deželi in teritorialne usmerjenosti. Medtem ko je sposoben Henrik III. še uspel uravnovesiti delovanje med Kranjsko, Savinjsko grofijo in Štajersko, so njegovi vnuki in pranečaki teritorialne ambicije prenesli le na Kranjsko. Zaradi tega je bil Oto pogosto na Smledniku in v Ljubljani, vsekakor pogostejše kot oče Henrik.³⁷ Na

Štajerskem so se Svibensko-Planinski pri donatorstvu v dušni blagor omejili na samostana v Jurklostru in Studenica (delno na samostan v Gornjem Gradu), pozabljali pa na Žiče.

Oto je štajersko politiko vzdrževal predvsem prek uglednega svaštva: žena Geburga je bila iz ugledne rodbine gospodov Liechtensteinov.³⁸ Najbrž je bila hčerka sestre pesnika Ulrika Liechtensteinskega, ki je bila poročena z avstrijskim komornikom Henrikom z Wasserburga.³⁹ Za Oto posebej ugodno je bilo, da je bil ženin stric Hartnid škof v Krki in zato Otov fevdni gospod. Oto je umrl okoli leta 1312. Morda je slutil skorajšnjo smrt, saj se je tik pred tem odpovedal odvetniškim pravicam nad podložniki jurkloštrske kartuzije, ki jih je imela znotraj njegovega gospostva.⁴⁰ Zatem ga je po priporočilu žičkih in jurkloštrskih patrov generalni kapitelj kartuzijanov zaradi izjemnih dejanj v korist reda, morda celo pri zatiranju manihejske herezije v oglejskem patriarhatu leta 1312, vzel v svoje molitve. To milost je leta 1335 potrdil jurkloštrski prior Gotfrid.⁴¹ Izjemne zasluge so Oto zagotovile tudi pokop v jurkloštrskem (ali žičkem) samostanu. Ali ga je izkoristil, ne vemo. Oto ni bil prvi miljenec jurkloštrskih patrov v svoji družini, saj so

³⁵ Redik, RHSt I/1, št. 4. Gl. Kos, Doneski, str. 63 in Wambrechtsamer, Planina, str. 74.

³⁶ Zahn, Codex II 35, št. 480.

³⁷ Zahn, Codex 31, št. 422; Wiessner, MC 6, št. 437; Redik, RHSt I/1, št. 113; Otorepec, GZL II, št. 1 in Otorepec, GZL IX, št. 8; Kos, Doneski, str. 62; Orožen, Das Bistum VI, str. 252; Wambrechtsamer, Planina, str. 73.

³⁸ Pirchegger, Die Untersteiermark, str. 244.

³⁹ Dopsch, Liechtenstein, genealoška preglednica.

⁴⁰ Redik, RHSt I/1, št. 312. Mlinarič, Kartuziji, str. 107; Orožen, Das Bistum VI, str. 298.

⁴¹ AS ZL, 1312. Prim. Mlinarič, Kartuziji, str. 21–22; Kos, Doneski, str. 63; Wambrechtsamer, Planina, 74.

patri v duhovno bratstvo že leta 1304 vzeli drugega (domnevne) sina Henrika III., Ulrika II. »Planinskega«.⁴² Ulrik je bil ugleden in premožen klerik v Salzburgu, kjer je leta 1307 postal kanonik. Imel je pomembno vlogo pri pobiranju papeških nabirk (kolekt) in deloval na cerkvenih sodiščih v salzburški nadškofiji. Leta 1322 je postal škof v Chiemseeju, kjer je ostal do smrti leta 1330.⁴³ Bil je prvi Svibenčan na visokem cerkvenem položaju, ki je z vzgojo mladih nečakov skrbel za rodbinske interese. Rodbina je namreč ok. leta 1300 prenovila tudi cerkvenokarierno strategijo, dotlej omejeno na vstopne ženskih članic v samostane Velesovo in Studenice ter na občasna obdarovanja cerkvenih ustanov. Interes je pokazala tudi za duhovniške službe, vendar predvsem v salzburški nadškofiji. Odločitev je bila povezana tako z vazalstvom salzburškemu nadškofu ali/in njegovemu sufraganu krškemu škofu, druženjem z nekaterimi štajerskimi in koroškimi plemiči ter z vojaškim udeleževanjem v četah salzburškega nadškofa. Tako so se od prve četrtine 14. stoletja nekateri Svibenski in Svibensko-Planinski s pomočjo sorodstev uveljavili kot nosilci visokih salzburških cerkvenih funkcij, postali župniki, kanoniki in škofje v salzburški metropoliji.⁴⁴

Ota sta nasledila sinova Ulrik III. (1321–1339) in Henrik II. (1321–1363). Zdi se, da je bil Henrik starejši in je zato nosil tradicionalno svibensko ime. Brat Eberhard je bil menih, profes, samostanski kaščar, leta 1323 ekonom, v letih 1326–1331/1332 pa eden najdejavnejših stiških opatov v 14. stoletju.⁴⁵ Brata sta postala polnoletna in opravilno sposobna šele okoli leta 1321, dotlej je mati v njunem imenu upravljala z Otovo zapuščino.⁴⁶ Z mrzlimi bratanci s Svibnega bratov ni združevalo skoraj nič več, z izjemo nekaj skupne dolenjske posesti. Brata sta se dokončno odločila za štajersko politično smer in zabila zadnji žebelj v krsto rodbinske enotnosti. Henrik je bil ambicioznejši od Ulrika v družabnem in političnem življenju. On se je pogovarjal s fevdnim gospodom Planine, on je upravljal s fevdi in zaključeval večino pravnih zadev. Zato je bil od konca 20. let 14. stoletja dobrodošel gost na gradovih spodnještajerskega plemstva. Mlajši Ulrik je večji del življenja preživel na Planini in Štatenberku, Henrik pa ga je jemal s seboj le, če je bila prisotnost obeh nujna. Čeprav je bila Ulrikova žena bogata Katarina Devinska, sta bila njena dota in

Ulrikovo ločeno premoženje manjša od Henrikovega osebnega premoženja in dote njegove žene grofice Elizabete Pfannberške. Toda razen enkratnega prejemka kapitala z dotama obema ženini rodbini nista mogli pomagati v boju za ohranitev statusa. Ravno nasprotno: njuna poročna protidarila ženama so ju že spočetka pahnila v dolžniško spiralo.

Že leta 1328 sta brata zadela ob prvo finančno čer. Tedaj je umrla mati Geburga in takoj je bilo potrebno izplačati sestro Alhajdo. Za rešitelja je bil najbolj pri roki Elizabetin bratranec Friderik Žovneški, čigar pomoč je brata usmerila v nerešljivo odvisnost od Žovneških. Aprila in julija leta 1328 sta z Alhajdinim privoljenjem zastavila in nato prodala za 2.000 mark srebra gorenjsko gospodstvo Smlednik Frideriku Žovneškemu.⁴⁷ Za kupca je strateško pomembno gospodstvo pomenilo odskočno desko za prodor na Gorenjsko in Kranjsko. Od Smlednika do razprodaje družinske srebrnine Svibensko-Planinskih ni bilo daleč. Podoben proces je skoraj istočasno zadel tudi sorodnike Svibenske in del drugega starega plemstva. Odtlej so si prodaje drobne posesti bratov sledile do konca 30. let 14. stoletja. Kupci so bili pretežno samostani, visoko plemstvo, celo posamezniki iz vrst nižjega viteštva Svibensko-Planinskih, sorodniki in seveda gospodje Žovneški (po letu 1341 grofje Celjski). Tako sta brata že slab mesec po prodaji Smlednika zamenjala z jurkloštrskimi kartuzijani neko manjšo posest na Kozjanskem, očitno v svojo škodo.⁴⁸

Vojaške in politične dejavnosti planinskih Svibenčanov, s katerimi bi utegnili popraviti družinske finance, v prvih letih delovanja niso izpričane. Ko pa so leta 1322 izumrli savinjski gospodarji grofje Vovbrški ter je prišlo med Friderikom Žovneškim in Konradom Aufensteinskim do boja za njihovo dediščino, si brata zaradi svaštva s Pfannbergi (Henrik je bil prek njih v sorodstvu z Žovneškimi) ter prijateljevanja koroških Weißeneggov s Svibenskimi, nista mogla privoščiti nevtralnosti. Leta 1325 sta morala skleniti zaveznitvo s Friderikom Žovneškim, svakom grofom Ulrikom IV. Pfannberškim in Hartnidom z Weißenegga v podporo štajerskemu deželnemu glavarju Ulriku II. Wallseeju in Almeriku Ptujskemu v fajdi proti Aufensteinskemu, ki je trajala do leta 1331, ko je Friderik Žovneški prevzel polovico Celja.⁴⁹ Brata sta gotovo z zavistjo in strahom opazovala vzpon Žovnečana, ki je kopičil posest okrog Planine in s tem kazal, da bo v nekaj letih postal tudi njun »milostljivi gospod grof«. Konca finančnih težav bratov pa ni bilo videti. V ta kontekst gre postaviti njuno zaostroitev odnosov z jurkloštrsko kartuzijo, ki je v

⁴² Martin, *Die Regesten* 2, št. 714. Prim. Wambrechtsamer, *Planina*, str. 73.

⁴³ Martin, *Die Regesten* 2, št. 714, 835, 891, 1056–1058, 1082, 1119, 1177; Martin, *Die Regesten* 3, št. 96, 102, 120, 123, 170, 177, 221, 242, 281, 303, 340; Lang, *Acta I/1,2*, št. 17b, 18a, 26a, 38b, 40a. Prim. Widmann, *Geschichte*, str. 85.

⁴⁴ Kos, *Blesk*, str. 336–340.

⁴⁵ Mlinarič, *Štiška opatija*, str. 123–124, 126, 131–136, 888.

⁴⁶ AS ZL, 1322 X 2. in 1328 II 21.; NŠAL ZL, 1324 XII 20., *Planina*. Prim. Kos, *Doneski*, str. 63.

⁴⁷ Kos, *CKL*, št. 122–125.

⁴⁸ AS ZL, 1328 VIII 6., *Jurklošter*.

⁴⁹ Kos, *CKL*, št. 116, 117, 133, 136, 137.

posestnem smislu dotlej že prestopila pred stoletjem začrtane meje. Obubožana brata že dolgo nista več sodila med pomembne samostanske dobrotnike, marveč sta ovirala samostanske podložnike; zaradi samostanskih desetih, sodnih imunitet, mitninskih privilegijev, ki so zmanjševali dohodke planinskih gospodov ali bežanja ubeglih samostanskih/planinskih podložnikov k sosedu. Napetosti leta 1335ni ustavilo niti posredovanje nekdanjega žičkega priorja Gotfrida in žovneškega odposlanca Ortolfa Horneškega. Končno je moral leta 1339 še vojvoda Albreht II. naročiti štajerskemu deželnemu glavarju, naj konča spor, od Svibensko-Planinskih pa doseže poravnavo škode. Taki spori sicer niso bili nič posebnega – kartuzija jih je imela od 13. stoletja skoraj vsemi sosedi in se v tem od drugih samostanov ni razlikovala.⁵⁰

Posledica trajne krize je bila, da sta brata okoli leta 1334 razdelila dedno posest. To fizično ni bilo težko, saj je bil v tistem času razširjen planinski grad, še posebej njegov mogočni romanski palacij s prislonjenim bergfridom⁵¹ in je omogočal ločeno življenje družin. Delitev je bratoma ustrezala še zaradi nečesa: nobeden od njiju ni želel, niti ni zmozel solidarnostno kriti dolgov drugega. Tega se je bal predvsem Henrik, ki je razpolagal z nekaj več kapitala, posesti in življenjske modrosti. Ko sta brata s privolitvijo fevdnega gospoda krškega škofa Lovrenca razdelila planinsko gospodstvo in prostore v gradu, je Ulrik ženi formalno prepustil svojo polovico Planine in še nekaj dohodkov od posesti.⁵² Ne to in ne razprodaje dolenske posesti pa niso več zadostovali za pokritje dolgov. Senca gospodarja Celja in kranjskega deželnega glavarja Friderika Žovneškega se je začela spuščati tudi nad Planino. V vseh teh letih pa je Friderik skromna sorodnika obravnaval kot statusno enakopravna plemiča in se ni vpletal v stare planinske fevde in vazale. V bližino bratov je pošiljal svoje ljudi, ki so bratoma »svetovali«, jima »pomagali«, v resnici pa nadzorovali njuno posest.

Ulrik je moral prvi v celjsko »Canosso«. V Celju je 22. septembra 1339 Frideriku Žovneškemu za dve leti in pol zastavil svojo polovico planinskega gospodstva, vendar je Henrik do aprila 1342 ohranil predkupno pravico.⁵³ Ulrik je smel ostati na svoji polovici Planine, dokler zastava ne bi zapadla. Friderik je Henrik velikiodušno dovolil podaljšanje roka za rešitev zastave še za eno leto.⁵⁴ Ker je bilo jasno, da Ulrik in Henrik v roku ne bosta mogla vrniti dolga, je Žovnečan pričakoval, da bo do

leta 1343 lahko prevzel polovico Planine. Do te zastave je prišlo brez dovoljenja krškega škofa Konrada, ki je bil zelo občutljiv glede glavnih krških fevdov. Spor s škofom je bil formalno poravnal julija 1341 z razsodbo, da naj škof prejme nazaj zastavljeno polovico Planine.⁵⁵ Ker Friderik zastavljene posesti ni želel in mogel vrniti brez jamstva Ulrikove vdove za posojeni denar, se je spor vlekel do leta 1343, ko je škof na vazalskem zboru Ulrikovi vdovi odvzel njeno polovico in jo podelil zastavnemu imetniku Frideriku, tedaj že grofu Celjskemu.⁵⁶

Ulrika je zastava polovice rojstnega gradu prizadela in je umrl že leta 1341, za seboj pa pustil Katarino, ki je lahko upala le na svakovo pomoč in na usmiljenje Friderika Žovneškega. Z Ulrikovim polomom je Henrik zamenjal taktiko: medtem ko sta brata do leta 1339 posest v nuji le prodajala, jo je Henrik zvečine le še zastavljal. Zdi se, da je z udejstvovanjem v političnih službah računal, da bo dolgove nekoč uspel vrniti. Hkrati se je povečal pritisk Friderika Celjskega, ki je Henrika v naslednjih letih stiskal v primež zapletenih dolžniško-upniških razmerij. Ob tem se ni posluževal običajnega posojanja denarja, marveč ga je z izsiljenimi poroštvi za tretje osebe pripeljal v tabor prezadolženih.⁵⁷ Tako so Henrika dolgovi za vedno prikovali v krog klientele grofov Celjskih. Leta 1345 je sicer poskušal najti dodaten dohodek kot najemnik oglejskega patriarha Bertranda v vojni proti goriškemu grofom,⁵⁸ nekaj podpore pa je kanil dobiti tudi pri sorodniku grofu Otu Ortenburškem. Toda grof je bil daleč od Planine, ni imel možnosti reševati Henrika pred pogrezanjem v celjsko brezno. Zato je bilo Henrikovo dovoljenje Ortenburškemu grofom iz aprila 1345, da smejo uporabljati njegov grb, če bi umrl brez dedičev, le obupen rešilni poskus brez ugodnih posledic. Listino o tej milosti je Henrik izdal, ker ni mogel pokriti stroškov vojskovanja proti goriškemu grofom⁵⁹ ter proti daljnima sorodnikoma Herdegnu in Frideriku VII. Ptujskim.⁶⁰

Slika Henrikove zadolženosti se je v vsem obsegu razkrila maja 1345, ko je z ženo Elizabeto na Dunaju predal Frideriku Celjskemu še svojo polovico gradu, gospodstva, trga in deželskega sodišča Planina, prejel pa celjsko (tj. Ulrikovo) polovico v doživljenjski fevd. Ker ni bilo verjetno, da bosta zakonca še dobila potomce,

⁵⁰ AS ZL, 1335 III 30., *Jurklošter. Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 76; Mlinarič, Kartuziji, str. 108, 132–133.*

⁵¹ Stopar, *Grajske stavbe, str. 68–69.*

⁵² Wiessner, MC 9, št. 654. *Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 75.*

⁵³ Kos, CKL, št. 187.

⁵⁴ Kos, CKL, št. 188, 189.

⁵⁵ Wiessner, *Gurker Urbare, št. 249; Wambrechtsamer, Planina, str. 76–77.*

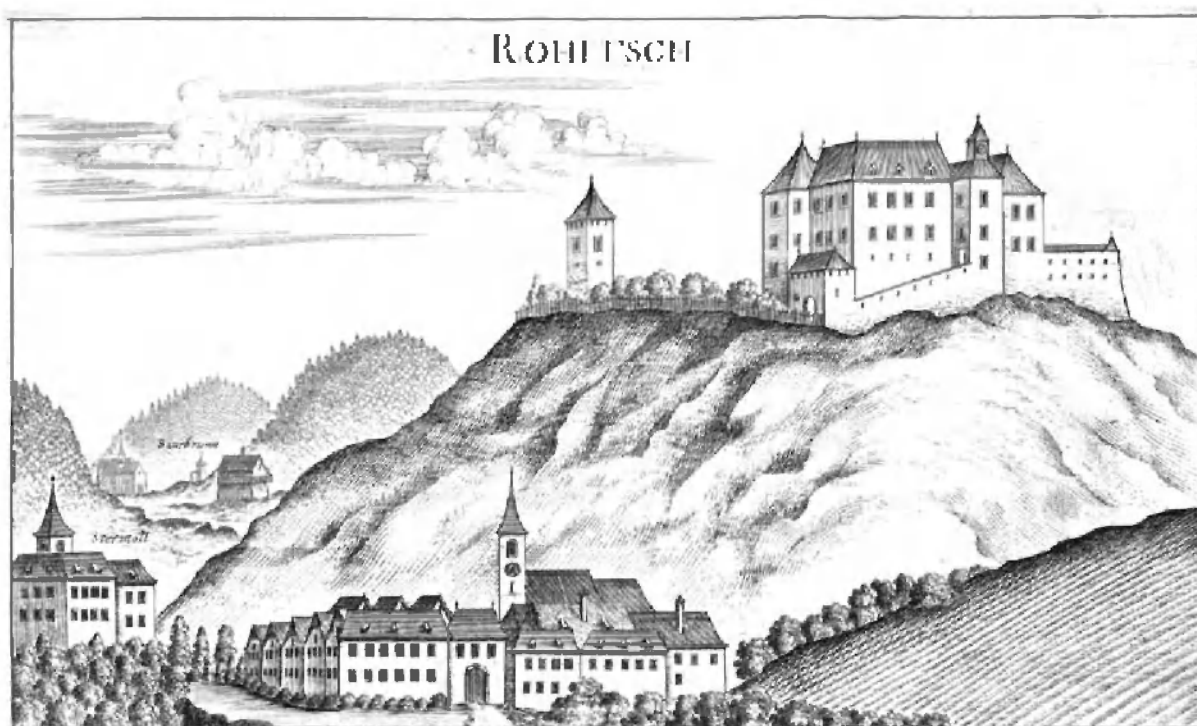
⁵⁶ Wambrechtsamer, *Planina, str. 77.*

⁵⁷ AS ZL, 1343 XI 20., 1344 VII 1., *Celje; Brunner, Das Gallenberger Urkundenarchiv, št. 10. Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 77.*

⁵⁸ Zahn, *Austro-Friulana, št. 43. Gl. Wambrechtsamer, Planina, str. 79.*

⁵⁹ Kos, *Doneski, str. 66.*

⁶⁰ Orožen, *Das Bistum II/1, str. 125–126; Kos, Vitez in grad, str. 366–367; Kos, Doneski, str. 66.*

Rogatec (Georg Matthaeus Vischer, Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/1294_00096)

je grof Friderik Elizabeti zlahka obljubil, da bo smela do smrti živeti na podeljeni planinski polovici.⁶¹ Tako sta zadnja Svibensko-Planinska postala prežitkarja na domačem gradu. Ker je šlo v pogodbi pravzaprav za poravnavo starih dolgov, sorodniki Svibenski seveda niso bili omenjeni kot sodediči. Krškega škofa Ulrika je Henrik prosil za prenos fevda na novega vazala. Toda škof je šele julija celotno planinsko posest podelil v dedni fevd celjskemu grofu.⁶² Grof Friderik pa se ni zadovoljil le s planinskim gospodvom. Henrik je s poroštvi želel odvzeti še drugo fevdno posest, ki so jo imeli Henrikovi vitezi v trgu (hiše in kmetije), a so jo vitezi prodali grofom šele po Henrikovi smrti.⁶³

Okoli leta 1350 je Henrik na videz izplaval iz najhujših finančnih težav. Velika kuga je po letu 1348 zredčila krog deželnih funkcionarjev in plemiči so lažje postali solidno plačani deželni uradniki. Tudi Henrik je tedaj prvič kot diplomat in vitez vojvode Albrehta II. služboval po Furlaniji, Koroški, Avstriji in Švici, kjer si je za vojskovanje pred Zürichom leta 1355 prislužil poltretji

tisočak zlatnikov, te mu jih je vojvoda delno izplačal z zastavo mesta in gospodva Kostanjevica.⁶⁴ Izkoristil je tudi službovanje svaka grofa Ulrika Pfannberškega na mestu koroškega deželnega glavarja (1335–1354) in bil v letih 1348–1351 njegov namestnik.⁶⁵ To je bila edina znana deželna funkcija nekega Svibenčana oz. Planinčana; vendar ne doma na Kranjskem in Štajerskem, marveč na Koroškem. Efektiva seveda ni zadoščala za rešitev Planine. Je pa Henrik očitno presodil, da je napočil čas za ambicioznejše finančno verižništvo. Višek sredstev je začel posojati, obenem pa se je zadolževal in spet se je vrgel v nakupovanja posesti in fevdov, ki so ležali daleč od Planine.⁶⁶ Najpomembnejši kapital je zanj pomenil dolg svaka Ulrika Pfannberškega v višini 400 oglejskih mark, za kar mu je grof leta 1350 obljubil, da ga bo rešil dolgov pri celjskih in mariborskih Judih.⁶⁷ Čez pet let mu je grof zastavil Slovenj Gradec, ki ga je imel v zastavi od vojvode Albrehta II.⁶⁸ Slovenj Gradec, tedaj še oglejski fevd, je postal nov Henrikov vir za pokrivanje dolgov. V okolici si je Henrik zaradi dobrih odnosov s patriarhomom Bertrandom in Nikolajem zagotovil še nekaj oglejskih

⁶¹ AS ZL, 1345 V 1., Dunaj. Gl. Kos, Doneski, str. 61 in Wambrechtsamer, Planina, str. 77–78.

⁶² AS ZL, 1345 VII 6., Konjice. Gl. Kos, Doneski, str. 61 in Wambrechtsamer, Planina, str. 78.

⁶³ Leta 1363 je Janez iz Kircheima prodal grofom zidano hišo v trgu blizu jarka pod gradom in še en dvor. Leta 1375 je Janez Raumschüssel zamenjal z grofom Hermanom I. mlin v Planini za drugo posest. Leta 1368 pa je večjo posest znotraj gospodva prodal grofoma Ulriku I. in Hermanu I. še Erchinger Studnik (Kos, Doneski, str. 66).

⁶⁴ HHStA AUR, 1355 IV 10. Gl. Kos, Doneski, str. 66.

⁶⁵ Wiessner, MC 10, št. 303; HHStA AUR, 1351 VI 24. Gl. Webernig, Landeshauptmannschaft, str. 66–68.

⁶⁶ Orožen, Das Bistum II/1, str. 133–134; Orožen, Das Bistum VI, str. 224. AS ZL, 1360 VI 21., 1360 VIII 18., 1360 VIII 18., 1360 VIII 19. Gl. Kos, Doneski, str. 64.

⁶⁷ AS ZL, 1350 XI 1. Gl. Kos, Doneski, str. 65.

⁶⁸ AS ZL, 1355 V 1. Gl. še: Tangl, Nachträge, str. 279; Kos, Doneski, str. 65; Wambrechtsamer, Planina, str. 78.

fevdov. Leta 1358 ga je patriarh Nikolaj celo pooblastil za upravitelja tamkajšnjih fevdov, ki so po smrti Lovrenca Guštanjanskega pripadli patriarhu, naslednje leto pa je bil s celjskimi grofi posrednik pri poravnavanju spora med patriarhom Ludvikom in Habsburžani.⁶⁹ Zato ne preseneča, da je bil leta 1361 eden od razsodnikov, ki so v Slovenski Bistrici razsodili o sporih med grofoma Ulrikom I. in Hermanom I. Celjskima ter Viljemom V. Svibenskim glede lastništva nad svibenskimi vitezi in njihove posesti v Posavju.⁷⁰

Ta politična dejanja so bila Henrikov labodji spev. Umrl je med 6. februarjem in 27. aprilom 1363, večni mir pa morda našel ob očetu in materi v Jurkloštru ali pa le v skromni kapeli v planinskem gradu. Celjski grofje so za vdovo Elizabeto že imeli pripravljen obračun. Elizabeta je morala 27. aprila 1363 priznati pogodbo z grofom Friderikom iz leta 1345 in javno naznaniti, da sta ji Friderikova sinova Ulrik I. in Herman I. dovolila do smrti ostati na planinskem gradu. Mladima grofoma je zagotovila, da noben njen sorodnik ne bo nikoli posegel po planinskem gospodstvu in da bo njenemu gradiščanu priskrbel primerno bivališče na gradu. Ta pa brez njenega dovoljenja ne bo smel posegati in upravljati z njenim osebnim premoženjem.⁷¹ Kljub ugodni pogodbi Elizabeta ni želela ostati na Planini. Vdovski dom si je že prej uredila v Slovenj Gradcu. Že 3. maja 1363 so ji slovenjegraški župnik in nekaj lokalnih plemičev potrdili dohodke iz zastavljenega gospodstva Slovenj Gradec, ki jih ji je Henrik nekoč nakazal za jutro.⁷² Čeprav je gospodstvo po porazu patriarha Ludvika leta 1362 pristalo v rokah Habsburžanov, se je vojvoda Rudolf IV. strinjal s selitvijo. V Slovenj Gradcu se je zgodilo še zadnje dejanje v zgodovini nekoč mogočnih planinskih graščakov: 18. in 20. septembra 1363 je Elizabeta celjskima grofoma potrdila, da se je za prejeto protidarilo odpovedala zase in v imenu vseh sorodnikov bivanju na Planini. Izgovorila si je le to, da grofa ne bosta oporekala tistemu premoženju, ki ga je Elizabeta že ali še bo namenila Cerkvi za možev in svoj dušni blagor.⁷³ Nato se je poslovila od zunanjega sveta in zaživela anonimno vdovsko življenje v Slovenj Gradcu.

Svibenskih po dobrem stoletju ni bilo več na Planini. Tam pa odtlej ni bilo več posestnika, ki bi ga na planinski grad in jurkloštrsko kartuzijo vezala družinska tradicija. Krški škofje so kot fevdni gospodje gospodstvo

Planina odtlej in vse do leta 1456 podeljevali v fevd grofom Celjskim.⁷⁴ Še leta 1390, ko sta ga grofa Herman II. in Viljem zastavila grofici Katarini Modruški, je bilo ocenjeno na lepih 5.000 zlatnikov.⁷⁵ Jurkloštrsko kartuzijo so bogati sosedi kajpak mnogo bočj podpirali in obdarovali kot ubobožani planinski graščaki. Grofje so kartuzijo občasno osebno obiskovali, še posebej grof Friderik II. Po mlajšem izročilu je dal baje tam kmalu po letu 1425 pokopati tudi svojo drugo ženo, nesrečno Veroniko Deseniško.⁷⁶

Viri in literatura

Viri

Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (AS):

– Zbirka rokopisov.

– Zbirka listin (ZL).

Brunner, Walter: Das ältere Gallenberger Urkundenarchiv. Mitteilungen des steiermärkischen Landesarchivs 44/45 (1995), str. 61–208.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA): Allgemeine Urkundenreihe (AUR).

Hauthaler, Willibald – Martin, Franz: *Salzburger Urkundebuch* (SUB), 2 (Salzburg 1916) 3 (Salzburg 1918).

Jaksch, August von (od 5. zvezka **Wiessner, Hermann**): *Monumenta historica ducatus Carinthiae* (MC) 1 (Klagenfurt 1896), MC 2 (Klagenfurt 1898), MC 3 (Klagenfurt 1904), MC 4/1 (Klagenfurt 1906), MC 4/2 (Klagenfurt 1906), MC 5, Klagenfurt 1956), MC 6 (Klagenfurt 1958), MC 9 (Klagenfurt 1965), MC 10 (Klagenfurt 1968).

Kos, Dušan: *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških* (CKL) (Ljubljana, Celje 1996).

Krones Ritter von Marchland, Franz: *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli I* (Graz 1883).

Lang, Alois: *Acta Salzburgo-Aquilejensia*. Quellen zur Geschichte der ehemaligen Kirchenprovinzen Salzburg und Aquileja I/1,2: Die Urkunden über die Beziehungen der päpstlichen Kurie zur Provinz und Diözese Salzburg (mit Gurk, Chiemsee, Seckau und Lavant) in der avignonischen Zeit: 1316–1378. Quellen und Forschungen zur österreichischen Kirchengeschichte, Serie I (Graz 1906).

⁶⁹ AS ZL, 1359 XII 7., *Videm/Udine; Otorepec*, GSZ, št. 1223; *Zahn, Austro-Friulana*, št. 87.

⁷⁰ AS ZL, 1361 IV 9., *Slovenska Bistrica*. Gl. Wambrechtsamer, *Planina*, str. 80.

⁷¹ AS ZL, 1363 IV 27., *Planina*. Gl. Kos, *Doneski*, str. 61.

⁷² AS ZL, 1363 V 3. Gl. Kos, *Doneski*, str. 62.

⁷³ AS ZL, 1363 IX 18., *Slovenj Gradec*, 1363 IX 20. Gl. Kos, *Doneski*, str. 61–62.

⁷⁴ AS ZL, 1378 XI 4., *Podčetrtek*, 1387 V 15., *Vitanje*, 1404 X 25., *Vitanje*. Gl. Kos, *Doneski*, str. 62.

⁷⁵ AS ZL, 1390 VI 22. Gl. Kos, *Doneski*, str. 62 in *Orožen, das Bistum VI*, str. 256.

⁷⁶ *Mlinarič, Kartuziji*, str. 222–232.

- Martin, Franz:** *Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg* 2 (Salzburg 1931), 3 (Salzburg 1934).
- Nadškofijski arhiv** Ljubljana (NŠAL): Zbirka listin (ZL).
- Otorepec, Božo:** *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku* (GZL) II (Ljubljana 1957), IX (Ljubljana 1964).
- Otorepec, Božo:** *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405* (GSZ). SAZU, Viri za zgodovino Slovencev 14 (Ljubljana 1995).
- Redik, Annelies:** *Regesten des Herzogtums Steiermark* (RHSt), I. Bd. (1308–1319), 1. Lieferung. Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark, VI. Bd. (Graz 1976).
- Wiessner, Hermann:** *Gurker Urbare (Bistum und Kapitel) in Auswahl aus der Zeit von 1285 bis 1502*. Österreichische Urbare, III. Abt. Urbare Geistlicher Grundherrschaften, 3. Bd. Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens, I. Teil (Wien 1951).
- Zahn, Joseph:** *Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis* (Codex). Fontes rerum Austriacarum II 31, 35 (Wien 1870).
- Zahn, Joseph:** *Austro-Friulana. Sammlung von Actenstücken zur Geschichte des Conflictes Herzog Rudolfs IV. von Österreich mit dem Patriarchate von Aquileja 1358–1365*. Fontes rerum Austriacarum II 40 (Wien 1877).
- Zahn, Joseph:** *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark* (UBSt) 2 (Graz 1879).
- Literatura**
- Blaznik, Pavle:** *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, M–Ž. SAZU (Maribor 1988).
- Bumke, Joachim:** *Geschichte der deutschen Literatur im hohen Mittelalter* (München 1996).
- Dopsch, Heinz:** *Die Grafen von Heunburg*. Carinthia I 160 (1970), str. 311–342.
- Dopsch, Heinz:** *Der Dichter Ulrich von Liechtenstein und die Herkunft seiner Familie*. Festschrift Friedrich Hausmann (Graz 1977), str. 93–118.
- Dopsch, Heinz:** *Probleme ständischer Wandlung beim Adel Österreichs, der Steiermark und Salzburgs, vornehmlich im 13. Jahrhundert*. Herrschaft und Stand. Untersuchungen zur Sozialgeschichte im 13. Jahrhundert. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 51, 2. izd. (izd. Josef Fleckenstein, Göttingen 1979), str. 207–253.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia:** *Geschichte Kärntens 1: Das Mittelalter* (Klagenfurt 1984).
- Freed, John B.:** *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg 1100–1343* (Ithaca and London 1995).
- Klebel, Ernst:** *Der Lungau. Historisch-politische Untersuchung*. Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, Erg.bd. 1 (Salzburg 1960).
- Koropec, Jože:** *Laško gospostvo v srednjem veku*. Časopis za zgodovino in narodopisje 47, n. v. 12 (1976), str. 244–275.
- Kos, Dušan:** *Blesk zlate krone. Gospodje Svibenski – kratka zgodovina plemenitih nasilnikov*. Thesaurus memoriae, Dissertationes 1 (Ljubljana 2003).
- Kos, Dušan:** *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana 2005).
- Kos, Franc:** *Doneski za krajevne kronike*. Časopis za zgodovino in narodopisje 16 (1921), str. 61–78.
- Kraßler, Josef:** *Steirischer Wappenschlüssel*. Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchiv 6 (Graz 1968).
- Mlinarič, Jože:** *Kartuziji Žiže in Jurkloster. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595* (Maribor 1991).
- Mlinarič, Jože:** *Stiška opatija 1136–1784* (Ljubljana 1995).
- Mlinarič, Jože:** *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782* (Celje 1997).
- Müller, Richard:** *Beiträge zur Geschichte der höfischen Epik in den österreichischen Landen, mit besonderer Rücksicht auf Kärnten*. Carinthia I 85 (1895), str. 33–51.
- Orožen, Ignaz:** *Das Bistum und die Diözese Lavant II/1: Benediktiner-Stift Oberburg* (Marburg 1876).
- Orožen, Ignaz:** *Das Bistum und die Diözese Lavant VI: Das Dekanat Drachenburg* (Graz 1887).
- Pirchegger, Hans:** *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters 1*. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XII (Graz 1951).
- Pirchegger, Hans:** *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters 2*. Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XIII (Graz 1955).
- Pirchegger, Hans:** *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission 10 (München 1962).
- Rybař, Miloš:** *Laško gospostvo v dobi Babenberžanov*. Časopis za zgodovino in narodopisje 47, n. v. 12 (1976), str. 210–230.
- Stopar, Ivan:** *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 5 (Ljubljana 1993).

Tangl, Karlmann: Nachträge zum Aufsatz:

Windischgratz und die Herren von Windischgratz bis zu ihrer Erhebung in den Freiherrenstand im Jahre 1551. Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark 13 (1864), str. 171–186.

Wambrechtsamer, Ana (ur. Fran Kovačič): Planina in njeni prvi gospodarji. Časopis za zgodovino in narodopisje 27 (1932), str. 65–80.

Webernig, Evelyne: *Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit*. Das Kärntner Landesarchiv 10 (Klagenfurt 1983).

Widmann, Hans: *Geschichte Salzburgs II (von 1270 bis 1519)*. Allgemeine Staatengeschichte, Dritte Abteilung: Deutsche Landesgeschichte 9 (Gotha 1909).

Summary

THE LORDS OF THE CASTLE PLANINA AND THEIR RELATION TO THE CARTHUSIAN MONASTERY IN JURKLOŠTER UP TO THE 14TH CENTURY

One of the most important neighbours of the Jurklošter (Geirach) Carthusian monastery in Saunia-Valley was the castle Planina (Montpreis). The motive for the construction of a larger castle above the later borough settlement in the last quarter of the 12th century is to be sought in the protection of Sotla-Valley and Kozjansko from the Hungarians. Most probably, a smaller stronghold stood earlier on the locality of the well-formed castle. The first known proprietor and suppositional builder of Planina was the vassal of the bishop of Gurk (Carinthia) Ortolf who is first mentioned with the name *Montpreis* in the year 1190. In the same time he was enfeoffed the castle Podsreda (Hörberg) close to the state-border. After death of Ulrich in 1241, the Lords of Ptuj were reckoning upon the Planina heritage but the "Podsreda-Planina heir" became Geburgis II., daughter of Ortolf's daughter Herrad, who was married with Frederik IV. of Ptuj. In 1244 married she with Henry III of Svibno (Schärffenberg) who after the death of his father-in-law in 1260 took over the entire Podsreda-Planina heritage and became the largest landed proprietor in Saunia-Valley.

By interfering in Styrian politics Henry III directed the attention of the family at the there Church institutions as well. Although we have no precise data we are of opinion that because of the Chartusian Order regulations from the initial period of the monastery in Jurklošter (1170–1227) most likely none of Lords of Planina were buried in it. Ortolf and the family might

have been given as reputable neighbours and benefactors a burial place within the broad monastery complex or were buried in the local parish church. After Henry III who died around the year 1284, his eldest son Henry IV of Svibno took over the Planina heritage, and after the year 1302 the grandson Oto whom the general council of the Carthusians around 1312 adopted in their prayers because of his exceptional deeds for the benefit of the Carthusians. Due to his merits, at least he might have been buried in the monastery Jurklošter. The sons Ulrich III (1321–1339) and Henry II of Planina–Svibno (1321–1363) succeeded Oto. Because of economic incapacity the brothers no longer belonged to the monastery benefactors; occasionally they were in disagreement with the monastery, for example in the years 1335–1339. After the year 1335, Lord Frederic of Žovnek (Sannegg, from 1341 Count of Celje/Cilli) reached for Planina, whom Ulrik in 1339 pawned his half of the Planina domain; Henrik had to do the same in the year 1345. In the following years, Henrik travelled the wider region as a diplomat and soldier, died in 1363 and was possibly buried in Jurklošter. The widow Elisabeth found herself a new home in Slovenj Gradec (Windischgratz). After nearly two centuries, there was no noble family permanently settled at Planina who would further keep tight bonds with the Jurklošter monastery. Until the year 1456, the bishops of Gurk were certifying Planina into fief to the counts of Celje; despite that, the counts gladly visited and gave donations to the Jurklošter Carthusian monastery. Count Frederic II in particular, who according to later legends, even had his second wife Veronica buried in the monastery Jurklošter.

Key words: castle and domain of Planina (*Montpreis*), Lords of Planina and Svibno (*Schärffenberg*), Carthusian monastery in Jurklošter, 12th – 14th century